

ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ САМОПРОЕКТУВАННЯ ДОРΟΣЛИХ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Зарецька О.О.

Анотація. Дослідження дискурсивних практик самопроектування дорослих базується на засадах психологічної герменевтики. У роботі представлено спробу розбудови методолого-організаційної основи дослідження. Мета даної роботи полягає в тому, щоб сформулювати, обґрунтувати і структурувати корпус проблем, завдань і питань, відповіді на які дасть подальша робота над темою. Виявлено основні складові досліджуваної проблеми: побудова категоріального апарату дослідження, знаходження меж самопроектування з іншими процесами, що спостерігаються на емпіричному матеріалі; психологічний аналіз діяльності дорослих під час здійснення самопроектування; дорослі як суб'єкт самопроектування; аналіз значення усвідомленості, текстуалізації, вербалізації та нарації у самопроектуванні дорослих; виявлення типів самопроектування; співвіднесення процесів самопроектування і особистісного зростання; з'ясування особливої ролі особистісного досвіду при здійсненні особою самопроектування; відстеження джерела, імпульсу, детермінанти самопроектування; з'ясування того, як тип особистості пов'язаний з самопроектуванням; розгляд самопроектування як рушійної сили особистісної історії; відстеження гендерного аспекту самопроектування; аналіз вікового аспекту у самопроектуванні дорослих; аналіз творчого самопроектування; виявлення ознак самопроектування у мовній практиці. Обґрунтовується використання методики змішаного (усно-письмового), «розірваного», почасти «прихованого», «триваючого» інтерв'ю. Об'єктом подальшого аналізу виступає весь текст діалогу під час інтерв'ю, який ми назвали «керованим діалогічним розірваним наративом».

Ключові слова: самопроектування, дорослі, дискурсивні практики, методологія, інтерв'ю.

Зарецкая О. А. Дискурсивные практики самопроектирования взрослых: методологические замечания к постановке проблемы

Аннотация. *Исследование дискурсивных практик самопроектирования взрослых базируется на основах психологической герменевтики. В работе представлена попытка построения методолого-организационной основы исследования. Цель данной работы состоит в том, чтобы сформулировать, аргументировать и структурировать корпус проблем, задач и вопросов, ответы на которые даст дальнейшая работа над темой. Выявлены основные составляющие исследуемой проблемы: построение категориального аппарата исследования, нахождение границ самопроектирования с другими процессами, наблюдаемыми на эмпирическом материале; психологический анализ деятельности взрослых при осуществлении самопроектирования; взрослые как субъект самопроектирования; анализ значения осознанности, текстуализации, вербализации и наррации в самопроектировании взрослых; выявление типов самопроектирования; соотношение процессов самопроектирования и личностного роста; выяснение особенной роли личного опыта при осуществлении личностью самопроектирования; отслеживание источника, импульса, детерминанты самопроектирования; рассмотрение самопроектирования как движущей силы личностной истории; отслеживание гендерного аспекта самопроектирования; анализ возрастного аспекта в самопроектировании взрослых; анализ творческого самопроектирования; выявление признаков самопроектирования в речевой практике. Обосновывается использование методики смешанного (устно-письменного), «разорванного», частично «скрытого», «длительного» интервью. Объектом дальнейшего анализа выступает весь текст диалога во время интервью, который мы можем назвать «управляемым диалогическим разорванным нарративом».*

Ключевые слова: самопроектирование, взрослые, дискурсивные практики, методология, интервью.

Zaretska O. O. Discursive Practices Of Adult Self-Designing: Methodological Notes Of The Problem

Abstract. *The study of discursive practices of adult self-designing is*

based on principles of psychological hermeneutics. The paper presents an attempt of building the methodological and organizational foundations of the study. The purpose of this paper is to formulate, justify and structure the set of problems, challenges and issues to be developed in future work on the topic. The basic components of the investigated problem are: construction of the categorical apparatus of research, finding borders of self-designing with other processes that occur at the empirical material; psychological analysis of adult activities when making self-designing; adults as a subject of self-designing; analysis of the importance of awareness, textualization, verbalization and narration in adult self-designing; detection of types of self-designing; correlation of processes of self-designing and personal growth; clarifying the special role of personal experience when making individual self-designing; tracking source, pulse and determinant of self-designing; determining how personality type is associated with self-designing; consideration of self-designing as the driving force of personal history; tracking gender dimension of self-designing; analysis of age-related aspects of adult self-designing; analysis of creative self-designing; detecting signs of self-designing in language practice. Author substantiates the use of methods of mixed (oral and written), "torn," partially "hidden", "continuing" interview. The object of the further analysis is the entire text of the dialogue during the interview, which we would call "guided dialogic torn narrative".

Key words: self-designing, adults, discursive practices, methodology, interviews.

Постановка проблеми і мета роботи. Дослідження дискурсивних практик самопроекування дорослих базується на засадах психологічної герменевтики. Здається зайвим повторювати ті складові методології, які витікають із загальної психогерменевтичної парадигми (див., зокрема, [4]), проте треба проакцентувати те, що найбільш актуально саме для нашого дослідження в плані його *методолого-організаційної основи*. Завдання методологічного етапу дослідження і, відповідно, *мета* даної роботи полягають в тому, щоб сформулювати, обґрунтувати і структурувати корпус проблем, завдань і питань, відповіді на які дасть подальша робота над темою, звузити проблематику, виокремити специфіку самопроекування у дорослих і відповідно до цього сформулювати конкретні вузькі і реальні цілі і засоби їх досягнення. Оскільки дослідження такого спрямування раніше не

проводилися, здається слушним вибудувати систему аргументації при виборі тих чи інших методичних рішень.

Одним з найважливіших завдань методологічної частини роботи вважається виявлення *складових проблеми*. Виділені нами складові далі згруповано за напрямками.

Побудова категоріального апарату дослідження. Знаходження меж самопроектування з іншими процесами, що спостерігаються на емпіричному матеріалі. Базове розуміння самопроектування у межах дослідження в цілому розроблене Н.В.Чепелевою [5]. Згідно з цим розумінням «твердих» меж у поняття «самопроектування» нема: чим ширше коло, тим більше феноменів залучається у об'єкт дослідження – відбувається його розширення і наближення до споріднених категорій. Теоретичне розведення категорій, пов'язаних за якимись параметрами з досліджуваною категорією «самопроектування у дорослих», ми бачимо як поглиблений теоретичний порівняльний аналіз категорій «проектування» і «планування», «мрії», «настановлення», «мотиви». Відносно останніх двох слід зауважити, що якщо вони носять «усталений», «хронічний» характер, то «працюють», фактично, як проект. Наприклад, нестримне прагнення жінки досягти максимуму у зовнішності (навіть вік не може з ним впоратися) – що це? Наставлення, мотив, самопроектування – воно може бути чим завгодно. Так само потребують розведення «проектування» і «соціальні стереотипи», які часто нав'язують людині ту чи іншу поведінку, примушуючи діяти ніби то в рамках самопроекту. Безпосереднє відношення до особистісного самопроектування мають «наміри», «програми», «мета життя», «покликання», «справа життя».

Окремої розробки вимагає аналіз категорій «дискурс» і «дискурсивні практики» у контексті проблеми самопроектування у дорослих. Загальна психогерменевтична позиція дослідження підказує розглядати дискурс самопроектування, в першу чергу, як сукупність текстів (ЗМІ, художня література, соціальні стереотипи, педагогічна практика, тощо) різних типів, жанрів, форматів, спрямування тощо.

Зауважимо, що проектування має місце, коли є *технологія досягнення мети*, хоча вона може бути такою, яку важко реалізувати. На відміну від планування і інших видів проектування самопроектування характеризується, на наш погляд, принциповою

нереалізованістю, «недосяжністю», хоча це ствердження вимагає додаткового аналізу.

Бажано дослідити відмінності та умови переходу процесів, позначених досліджуваними категоріями, один у другий, наприклад, мети у план, а плану у проект, чи, навпаки, проекту у план; знайти місце серед них настановленням і мотивам, тощо.

До цієї ж групи проблем можна віднести і інтерпретацію з позицій проблематики самопроекування деяких надбань психологічної теорії і практики, наприклад, технологій успіху, технологій психологічної допомоги (зокрема, у тому, щоб знайти і реалізувати свої власні проекти – тобто жити своє життя), тощо.

Порівняльний аналіз споріднених категорій має поглибити і розуміння основної досліджуваної категорії «самопроекування», виявити всі складові цього поняття – всі закладені у ньому смисли.

Самопроекування неможливо без діяльності (якщо воно вийшло з розряду мрій). Де пролягає межа діяльності і самопроекування? Як, коли, за яких умов і обставин та сама діяльність, яку ще не можна вважати самопроекуванням, стає ним? Типи діяльності у зв'язку з самопроекуванням мають бути пов'язані із віком суб'єкта. Яскравий приклад: чоловік близько 80 років переживає важкий інсульт, рік майже не говорить, але завдяки наполегливій роботі лікарів і сім'ї він практично повністю відновлюється і живе нормально (як для такого віку) ще більше 10 років. Донька характеризує поведінку батька після інсульту так: це його характер, воля, мужність – пережити і вижити, не здатися. Під час її розповіді про те, як він це робив – під час інсульту! – виникло відчуття, що ним заволодів такий собі екстремальний самопроект: залишитися живим і нормальним – чи піти у рослинку або просто не бути (що у такій ситуації простіше). І характер, воля, мужність, тверезий інтелект (що необхідно для адекватної поведінки у такому стані – що і є у даному випадку основною складовою згаданої вище технології самопроекту) були тільки знаряддями досягнення мети самопроекту – цього, як і всіх інших, набагато менш драматичних.

Психологічний аналіз діяльності дорослих під час здійснення самопроекування. Дорослі як суб'єкт самопроекування. На наш погляд, самопроекування за самою своєю сутністю є характерним саме для дорослих, це ознака дорослості; можна навіть стверджувати, що якщо у суб'єкта відбувається самопроекування, він вже є дорослим (хоча воно є не у всіх дорослих). Саме у

площині самопроектування дорослість як стан, в першу чергу, віковий, але не тільки, характеризується тим, що людина вже кимось стала, чогось досягла, щось із самозавдань реалізувала. Молодість, юність – «хочу», «буду», «намагаюсь»; дорослість – «вже став(ла)». В межах нашого дослідження ми обмежуємо *дорослість* періодом активного життя людини.

Аналіз значення усвідомленості, текстуалізації, вербалізації та нарації у самопроектуванні дорослих. Самопроектування неможливо без вибору, бо здійснений вибір – це шлях до розуміння себе. Всі ситуації вибору сприяють самоусвідомленню, і опосередковано – самопроектуванню. Проектування (і самопроектування так само) – це завжди усвідомлений процес. А от якою мірою у самопроектуванні присутні текстуалізація і вербалізація, яку вони відіграють роль і як самопроект залежить від них – це має бути досліджено.

Виявлення типів самопроектування передбачає виявлення і структуризацію всіх можливих проявів самопроектування у дорослих – відповідно до всіх смислів, які мисляться у понятті «самопроектування». Згідно з розумінням самопроектування, викладеним у [5], самопроектування означає проектування себе, всього, що пов'язане із собою, – свого життя, особистості, професії, сім'ї тощо (це можна вважати різними гранями, або вимірами самопроектування). Якщо це торкається безпосередньо особистісних якостей, вживатимемо термін «особистісне самопроектування»; якщо проектується певний аспект життя, що вимагає зміни особистісних якостей опосередковано, називатимемо це «життєвим самопроектуванням». Зрозуміло, що межа особистості у різних осіб пролягає на різній відстані від безпосередньо тіла; для декого його особистість – це весь народ (з яким можна робити, що завгодно)!

Перспективним здається виявлення *переліку* основних самопроектів у дорослих – типових, унікальних, екстремальних тощо. Вони можуть бути пов'язані і визначатися різними віковими етапами, різними станами людини, життєвими ситуаціями, життєвими контекстами тощо. Зрозуміло, який обсяг різноманітної роботи емпіричного плану має бути проведено для отримання висновків про типи самопроектування у дорослих.

Здається доречним введення поняття «масштаб» самопроекту. Проект може бути на один день, навіть на одну дію (і бути за всіма

ознаками проектом, а не планом!) – як одна маленька конкретна, але важкодосяжна мета (пор. з поняттям «довжина перспективи», як його вживає О.В.Зазимко). Завдання дослідження – з'ясувати, чим насамперед визначається масштаб самопроекту: часом досягнення? багатокомпонентністю дій, діяльності? складністю діяльнісної структури проекту? Приклад професійного самопроекту: пошук і залучення клієнтів через (1) донесення (як постійну дію) певної інформації до всіх зацікавлених – постійне зведення теми розмови на предмет, у якому є зацікавленість, згадка певних термінів тощо (як це роблять ділери); (2) оповіщення про своє заняття, свої можливості у зв'язку з цим; (3) постійна реклама себе і своєї організації або діяльності; (3) постійна «пропозиція» себе у цій ролі; (4) постійна «бойова форма» – потрібний для справи зовнішній атрактивний вигляд («гербалайфівський одяг» – за виразом їхніх ділерів: не спецформа, а ділова і достатньо коштовна), щоб справляти потрібне для справи враження. Інший приклад – цитата з розмови жінок: «Я фарбую губи, навіть коли виходжу до комунальної кухні – а що як людину зустрінуну?». Це може бути проявом гендерного самопроекту – постійного пошуку партнера – або суто жіноча звичка-настановлення «бути красунею завжди». Тут самопроект реалізується у вигляді постійнодіючого довгограючого настановлення – або настановлення фактично грає роль самопроекту.

Можна ставити питання про масштаб самопроекту і у такій площині: де проходить межа, які обсяг і потужність самопроекту (всі ці терміни так само потребують уточнення і визначення)? Мається на увазі, що самопроект охоплює: себе, частину себе (наприклад, здоров'я, зовнішність, певні риси тощо); свою діяльність (професійну, сімейну, виховну, тощо); своє соціальне оточення (сім'ю, друзів, певний соціальний щабель, тощо – наприклад: «Усе життя мріяла познайомитися з Миколою Басковим!»); ще ширше: суспільний проект («боротися за звільнення негрів»), тощо. Максимум вбачається у виявленні всіх можливих вимірів та проявів самопроекту: від самопроекту як настановлення до самопроекту як фанатизму – крайньої точки самопроекткування. В ідеалі мають бути проаналізовані з психологічної точки зору всі форми самопроекткування. Наприклад, просто «зацикленість» на одній темі – за яких умов може бути віддзеркаленням самопроекту? А «справу життя», прихильність до

постійної роботи можна вважати професійним самопроектom – в яких випадках? Коли це самопроект «знайти роботу» – це зрозуміло, а от утриматися на роботі? Заробити на роботі?

Приклад особистісного самопроектування, яке можна інтерпретувати і як життєве: «Знайти свою роль і зіграти її!» (з інтерв'ю актора). Це і проект, і мотив, і настановлення. А якщо розглядати це не тільки як творчий проект, а ширше – це смисложиттєвий екзистенціальний особистісний самопроект?

Співвіднесення процесів самопроектування і особистісного зростання. Цей напрям ґрунтується на доробку проведеного раніше дослідження життєвих контекстів особистісного зростання – наявність ознак самопроектування було зафіксовано у певній частині наративів. Можна висунути припущення, що самопроектування, на відміну від особистісного зростання, має більше «зовнішніх» проявів, за якими можна судити про його наявність, і сам факт наявності у досвіді особистості самопроектування не буде таким прихованим (в тому числі, і від самої особистості): у самопроектування сильний і значимий для особистості мотив (за Ю.М.Швалбом, «Я так хочу», «Я тут центральна фігура», – у проектних свідомості і мисленні самозміна завжди усвідомлюється). Самопроектування втілюється у цілеспрямованій діяльності особистості, певних життєвих успіхах, видимих змінах у житті, тощо. Особистісний проект сприяє досягненню цілей, глибоко пріоритетних для суб'єкта. Саме в аксіологічній площині пролягає зв'язок з темою особистісного зростання – в аспекті цінностей. Наприклад, самопроекти «реалізуватися», «здійснитися» або «знайти смисл життя» є суто особистісними і не віддільними від процесу особистісного зростання: сама постановка таких питань і висунення таких проблем свідчить про розвинену особистість, про перехід на екзистенціальний спосіб існування.

З'ясування особливої ролі особистісного досвіду при здійсненні особою самопроектування, який може бути як гальмом, так і трампліном.

Відстеження джерела, імпульсу, детермінанти самопроектування у конкретних емпірично отриманих наративах, виявлення на емпіричному матеріалі того, чим визначається, задається, викликається, рухається самопроектування. Ґрунтується цей напрям на попередніх дослідженнях і спостереженнях [1], [3],

згідно з якими імпульс може бути: (а) особистісним (в цьому випадку мають місце особистісно-ініціативні мотиви самопроекування, і визначальним у самопроекуванні буде саме саморозвиток); (б) надійти від обставин, контексту (проекування в цьому випадку є, по суті, адаптацією, а мотив самопроекування полягає у відповіді на обставини). Завдання дослідження – з'ясувати і теоретично, і на емпіричному матеріалі «частку» особистості і обставин у самопроекті, а також що виступає у кожному випадку детермінантою самопроекту. Можна припустити, що «школи успіху», «тренінги» працюють на переорієнтацію людини з другої стратегії на першу.

З'ясування того, як тип особистості пов'язаний з самопроекуванням. Це передбачає дослідження того, які риси особистості визначають схильність створювати самопроект, жити у площині самопроекування. Так само треба дослідити теоретично і на емпіричному матеріалі випадки, коли самопроектів у людини ніби то нема зовсім – немає проектної компоненти у свідомості. Як ця властивість співвідноситься з детермінацією життя майбутнім (за Ю.М.Швалбом, саме це робить можливим проект, адже з минулого у сучасне ми живемо індивідно, а з майбутнього у сучасне – як особистості)?

Розгляд самопроекування як рушійної сили особистісної історії. Життя з цього погляду можна розглядати як низку самопроектів або як очікування умов для реалізації свого одного чи декількох самопроектів.

Відстеження гендерного аспекту самопроекування. Емпіричне дослідження має виявити суто чоловічі та суто жіночі самопроекти, які навіть за аналогічної мети мають зовсім інше «наповнення» (наприклад, суто жіночі: вийти заміж; вдало вийти заміж; утворити сім'ю; мати дитину; схуднути; досягти певного ідеалу у зовнішньому вигляді; виглядати молодше свого віку; чоловічі: утворення сім'ї з дітьми; знайти постійну подружку-партнерку; мати якомога більше перемог над жінками; тощо).

Аналіз вікового аспекту у самопроекуванні дорослих. Найбільше цікаві самопроекти, типові для певної вікової категорії, і особливо новоутворені самопроекти. Приклад новоутворених самопроектів з переходом особи до віку «пізньої зрілості»: лікуватися (мається на увазі не від конкретної хвороби у конкретному випадку, а як постійнодіючий проект – «у моєму

віці!»); зберігати можливість життєдіяльності, підтримувати здоров'я; зберегти привабливий чи моложавий зовнішній вигляд; певні самопроекти, пов'язані з хронічними хворобами; завершити чи просто припинити остогидлий самопроект – «справу життя», вийти на пенсію (Чи є це мрією? Проектом? Наративом про майбутнє? Конкретний приклад: дві співробітниці наукового інституту зустрічаються на науковому семінарі в іншій організації. Під час розмови виявляється, що одна з них вже залишила роботу: «Набридло все за довгі роки роботи. Не хочу», – хоча продовжує бігати по семінарах, навіть відкрила для себе пару нових цікавих. З листа іншої «молодої пенсіонерки» відносно її наукових перспектив: «... не вижу смисла – чисто інженерна робота. И вообще меня в науку перестало последнее время тянуть... никому ничего не надо...»); самопроект, пов'язаний з усвідомленими важкими життєвими обставинами і необхідністю пристосуватися до них (модальність повинності: «я повинен»). Приклади суто чоловічих самопроектів такого типу, характерних для цього віку: «Я повинен заробляти гроші на сім'ю, забезпечувати дітей (а потім і онуків)»; «Я повинен «зробити» дітям квартири» (це цитати).

Окремої уваги заслуговує *аналіз творчого самопроекування*, із залученням досягнень психології творчості, але з опорою на психогерменевтичні засоби дослідження. Творчий самопроект передбачає реалізацію свого усвідомленого творчого начала, відповідного особистісного зростання і досягнення багато чого з того, що називають «сміслом життя».

Проведення емпіричного дослідження вимагатиме діагностування самопроектів дорослих у кожному конкретному випадку. *Проведення аналізу проявів, ознак самопроекування* у мові, спілкуванні або діяльності дорослих, розробка принципів і методик виявлення ознак наявності самопроекування у тексті є нагальною потребою при проведенні емпіричного дослідження. Автобіографії будь-якого виду завжди містять осмислений досвід особистості, тому маємо надію, що у них «проступить» і наявність самопроекування у досвіді. Приклад з усної розповіді жінки 72 років знайомій: «Я завжди добивалася того, чого бажала. Повільно, з трудом, роками, але чесно: не грабувала, не обманювала», – і далі йде розповідь про той проект, що реалізується нею зараз і куди задіяно всю нинішню життєву ситуацію жінки.

Важливий емпіричний матеріал може дати аналіз літературних джерел, бо життєва історія людини, що здійснює самопроєктування (без вживання цих термінів), – один з розповсюджених сюжетів. Однак основним методом дослідження ми вважаємо проведення спеціально організованого інтерв'ювання, мета якого – виявлення і психологічний опис-аналіз типових самопроєктів у дорослих. При плануванні емпіричного дослідження ми вважаємо за потрібне застосувати розроблену нами методику змішаного (усно-письмового), «розірваного» [2], почасти прихованого, триваючого інтерв'ю. Об'єктом подальшого аналізу має бути весь текст діалогу під час інтерв'ю, який ми б назвали «керованим діалогічним розірваним нарративом». Можна будувати стратегію експерименту і як проєктивне опитування на основі попередньо виявленого переліку самопроєктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зарецкая О.А. Ситуативные факторы понимания и интерпретации личного опыта / О.А.Зарецкая // Проблемы психологической герменевтики. Под ред. Н.В.Чепелевой – К.: Издательство Национального педагогического университета им. Н.П.Драгоманова, 2009. – С. 329–354.

2. Зарецька О.О. Деякі методологічні зауваження щодо «розірваного нарративу» у психогерменевтичних дослідженнях // Мова і культура. (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 12. – Том X (135). – С. 57 – 64.

3.Зарецька О. О. Життєві контексти особистісного зростання : аналіз внутрішніх та зовнішніх чинників / О.О.Зарецька // Технології розвитку інтелекту. Електронне наукове видання.– Київ, 2013 – Том 1.–№ 4. – 2013. – Режим доступу: http://psytir.org.ua/upload/journals/4/authors/2013/Zaretska_Olga_Oleksandrivna_Zhyttyevi_konteksty_osoby_stisnogo_zrostannya_analiz_zovnishnih_i_vnutrishnih_chynnykiv.doc

4.Проблемы психологической герменевтики / [Чепелева Н.В., Титаренко Т.М., Смульсон М.Л. и др.]. – К. : Изд-во Национального педагогического университета им. Н.П.Драгоманова, 2009. – 382 с.

5.Чепелева Н.В. Самопроектирование личности в дискурсивном пространстве / Н.В.Чепелева // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; [ред. рада: М.М.Слюсаревський (голова), В.Г.Кремень, С.Д.Максименко та ін.]. – К.: Міленіум, 2012. – Вип. 31 (34). – С. 12–20.

References transliterated

1. Zaretskaya O.A. Situativnyie faktoryi ponimaniya i interpretatsii lichnogo opyita / O.A.Zaretskaya // Problemyi psihologicheskoy germeneytiki. Pod red. N.V.Chepelevoy – K.: Izdatelstvo Natsionalnogo pedagogicheskogo universiteta im. N.P.Dragomanova, 2009. – S. 329–354.

2. Zaretska O.O. Deyaki metodologichni zauvazhennya schodo «rozirvanogo narativu» u psihogermeneytichnih doslidzhennyah // Mova i kultura. (Naukoviy zhurnal). – K.: Vidavnychiy dIm Dmitra Burago, 2009. – Vip. 12. – Tom H (135). – S. 57 – 64.

3. Zaretska O.O. Zhittevi konteksti osobistlnogo zrostannya : analiz vnutrishnih ta zovnishnih chinnikiv / O.O.Zaretska // Tehnologii rozvitku Intelktu. Elektronne naukovye vidannya. – Kyiv, 2013 – Tom 1. –# 4. – 2013. –
– Rezhim dostupu: :
http://psytir.org.ua/upload/journals/4/authors/2013/Zaretska_Olga_Oleksandrivna_Zhyttyevi_konteksty_osoby_stisnogo_zrostannya_analiz_zovnishnih_i_vnutrishnih_chynnykiv.doc

4. Problemyi psihologicheskoy germeneytiki / [Chepeleva N.V., Titarenko T.M., Smulson M.L. i dr.]. – K. : Izd-vo Natsionalnogo pedagogicheskogo universiteta im. N.P.Dragomanova, 2009. – 382 s.

5. Chepeleva N.V. Samoproektirovanie lichnosti v diskursivnom prostranstve / N.V.Chepeleva // Naukovi studiYi iz sotsialnoyi ta politichnoyi psihologiyi : zb. statey / NAPN Ukrayini, In-t sotsialnoyi ta politichnoyi psihologiyi ; [red. rada: M.M.Slyusarevskiy (golova), V.G.Kremen, S.D.Maksimenko ta In.]. – K.: Milenium, 2012. – Vip. 31 (34). – S. 12–20.